

1.5. Всеукраїнський Помісний Собор УПАСЦ 1928 року

Для вирішення принципових питань розвитку УПАСЦ та визначення подальшого курсу Св. Синодом на 11-16 травня 1927 р. було призначено проведення у Харкові Передсоборної наради. На нараду було запрошено по 2-4 представники від кожної єпархії, яких було делеговано шляхом обрання на єпархіальних з'їздах протягом квітня-травня 1927 р. (дивіться, наприклад, вибори делегатів Кременчуцької єпархії від 9 травня 1927 р.) [347].

11 травня на Передсоборну нараду прибув 91 делегат: 29 архієреїв, 40 представників від духовенства і 22 – від мирян, хоча мало бути 114 делегатів. Основними питаннями, що розглядалися на нараді були такі: діяльність Синоду; церковне життя в Україні, Росії і за кордоном; церковний розбрат і засоби його подолання; церковна українізація; соборноправність; духовна освіта; сектантство; відносини з православним Сходом; творча пастирська діяльність; матеріальне забезпечення духовенства; церковна дисципліна; єднання єпископату з духовенством тощо [348].

За результатами обговорень приймалися остаточні резолюції. Зокрема, за доповіддю архп. Андрія (Одинцова) «Про церковний розбрат і засоби його подолання» прийнято резолюцію, зміст якої було відображено у

18 пунктах: 1) створити матеріальну базу для правильного функціонування синодального управління, просвіти та видавництва; 2) прагнути шляхом самодисципліни підняти релігійно-моральний рівень членів церкви – пастирів і мирян; 3) постійно піклуватись про підвищення богословських знань та ідейної освіченості серед духовенства і мирян; 4) посилити інформацію і влаштувати диспути з ідейними опонентами; 5) уважно та невпинно турбуватися про православність богослужіння; 6) пастирі повинні сумлінно й відповідально готуватися до проповіді; 7) організувати різні види самоосвіти, курси й бібліотеки; 8) налагодити колективну пастирську роботу через районні збори духовенства; 9) залучати до співпраці мирян; 10) у всіх єпархіях готувати благовісників і збирати кошти для оплати витрат на їхні переїзди; 11) під час диспутів не вдаватися до образ опонентів; 12) різними засобами всіх кликати на майбутній собор; 13) видавати популярну літературу, якою роз'яснювати суперечливі питання; 14) посилити й оживити українізацію богослужіння й проповіді; 15) дотримуватись аполітичності церкви та лояльності до влади; 16) скласти молитву за об'єднання й примирення ворогуючих сторін; 17) закликати тихонівців на собор через представників східних патріархів; 18) надіслати українцям запрошення на Собор [349]. Хоча Передсоборна нарада винесла на розгляд Помісного Собору низку наболілих питань, але, як вірно відзначає С. Жилюк, «ентузіазму у виробленні змістовних й обґрунтованих резолюцій не було» [350].

Рішення наради були доведені до духовенства та віруючих як шляхом публікації у провідному друкованому органі УПАСЦ «Український православний благовісник», так і обговоренням на єпархіальних з'їздах, які масштабно відбувалися влітку 1927 р. Зокрема, на зборах духовенства Роменської єпархії 24 червня 1927 р., заслухавши доповідь єпископа Антонія (Гончаревського) «Про Передсоборну нараду» ухвалили рішення: «визнати, що найбільш всебічна церковна активізація духовенства і найширше інформування віруючих становлять основні завдання сьогоденного моменту єпархіального життя. Як спосіб... вжити таких заходів: 1) введення планового методу роботи для того, щоб діяльність єпархіального управління й парафіяльного духовенства була в усьому планомірна й не носила б випадкового, уривчастого характеру; 2) уставне ревне проведення богослужіння, суто церковний обряд життя духовенства, неупустительна проповідь Слова Божого, ревне та ідейне виконання ним всіх пастирських обов'язків, урочисті соборні богослужіння, хресні ходи, місіонерські вечірні з повчаннями церковно-життєвого сучасного характеру; 3) загальні й пастирські благочинницькі районні збори; 4) усіляке сприяння широкому розповсюдженню журналу «Український Православний Благовісник»; 5) зміцнення становища в парафії священника

через урегулювання виборного начала; 6) клопотати через Св. Синод перед владою про надання священникам більш активного керівництва церковнопарафіяльним господарством; 7) організація в необхідних випадках братніх пастирських судів; 8) складання короткої відомості про стан парафій єпархії; 9) улаштування богословсько-апологетичних лекцій або курсів для духовенства; 10) улаштування як псаломщицьких курсів, так й інших з метою пошуку необхідних матеріальних коштів» [351].

Більш лаконічним і натхненим було рішення з'їзду духовенства і мирян Миколаївської округи 22-23 липня 1927 р., де постановили: «Як запропоновані на нараді доповіді, так особливо, резолюції, прийняті за доповідями, є не тільки достатнім матеріалом для майбутнього III-го Всеукраїнського Собору, але, що особливо важливо, дають певні провідні вказівки для поточної роботи з усіх боків життя церковного» [352]. Отже, можна констатувати, що рішення прийняті на Передсоборній нараді були досить схвально сприйняті духовенством та віруючими на місцях, які вітали ідею та завдання майбутнього Собору.

Навесні 1928 р. єпархії почали готуватися до скликання Собору, чому всіляко сприяли радянські органи влади. Так, 30 березня 1928 р. всім окружним адміністративним відділам було розіслано таємний циркуляр № 1547/т, в якому адмінвідділ НКВС пропонував «не робити перешкод при виданні дозволів щодо скликання й проведення приходських благочинницьких та єпархіальних синодальних з'їздів та зібрань для обрання представників на майбутній III Всеукраїнський Синодальний Собор» [353]. Внаслідок цього протягом квітня-травня у більшості єпархій пройшли зібрання духовенства УПАСЦ, де було обрано делегатів на Собор та надано для них «накази» [354], які переважно зводилися до формулювання: «...твердо стояти на винятково православної основі, оберігати зв'язок із Вселенською церквою, домагатися відновлення церковної єдності в Україні, стояти за збереження чинності постанов попередніх помісних Соборів» [355].

Загалом на з'їздах духовенства та мирян синодальної церкви в Україні у 1927-1928 рр. лунали промови про зміцнення синодальної орієнтації та про її життєвість, хоч не обходилося і без критики. На зборах духовництва синодальної церкви, єпархіальних з'їздах та пленумах вихвалялася видавнича, просвітницька, апологетична та адміністративно-організаційна діяльність Синоду. Єпископи підкреслювали необхідність згуртування навколо нього для захисту православ'я від атеїзму, сектантства і для збереження єдності святої церкви. Пропагували згладжування та поступове знищення всієї гостроти церковного розбрату та поділу, обґрунтування у парафіях серед віруючих необхідності та доцільності примирення шляхом полюбовного християнського братання

однієї парафії з іншими. Зверталася увага на «ганебну антицерковну роботу «тихонівців» та «самосвятів». Вкотре робилися спроби згуртувати обновленські групи. «В єднанні – сила, – звертався єпископ Павло, – наше єднання повинно бути з єпископом та його управлінням не на словах, а на ділі, підтримуючи їх матеріально, аби вони могли існувати» [356]. Єпархіальним управлінням доручалось звернути особливу увагу на поширення широкої інформації про діяльність Синоду та завдання синодальної течії. Пропонувалось у ролі благовісників залучати до роботи місцеві провінційні сили, виявляючи їх серед духівництва і мирян. Дослідниця О. Галамай відзначає, що разом з тим з'їзди вказували на невтішний стан синодальної церкви на Поділлі. Вінницька округа тривалий час не мала єпархіального управління та свого єпископа. На зборах упродовж 1927-1928 рр. переважно головував тимчасовий керуючий Вінницькою єпархією архієпископ Бердичівський Олександр (Чекановський), а 70 існуючих парафій округи жили окремим життям [357].

Деякі збори ґрунтовно підійшли до справи підготовки наказів для делегатів на Собор. Так, у наказі від духовенства та мирян Медведівського району Черкаської округи було відзначено 14 пунктів, серед яких вимога зміни системи виборів делегатів на IV Собор з триступеневої на одноступеневу, закріплення соборноправності, прискорення українізації, щоб 50 % членів Синоду володіли українською мовою тощо [358]. Цей наказ президією III Собору буде віддано на відзив єпископу Херсонському Йосифу (Яцковському), але він так і залишився без уваги.

Собор тривав протягом 6-14 травня 1928 р. і проходив у Харківському Трисвятительському храмі. Першого дня із 180 делегатів на Собор прибуло 128. У роботі вечірнього засідання брали участь 120 делегатів (єпископів – 31, духовенства – 47, мирян – 42), які за національним складом поділялися так: українців – 87, росіян – 28, німців – 1, греків – 1, молдаван – 3. Головою Собору більшістю голосів було обрано митрополита Пимена (Пегова). Пропозицію О. Покровського обрати чинним головою архієпископа Олександра (Чекановського), а митрополита Пимена лише почесним, – учасники Собору не підтримали. Почесними гостями з вирішальним правом голосу були представники Вселенського патріарха в СРСР архімандрит Василій Димопуло, Всеросійського Синоду – митрополит Веніамін і протоієрей П. Красотін [359].

На Собор виносилися такі доповіді, резолюції з яких мали стати рішенням зібрання: 1) звіт про стан УПАСЦ за міжсоборний період, 2) перегляд статутів, як всеукраїнського, так і єпархіальних; 3) церковна активізація духовенства; 4) про об'єднання єпископату між собою та духовенством; 5) християнське виховання; 6) церковна дисципліна; 7) церковний розбрат і заходи з його викорінення; 8) про останні події

у патріархів; 9) про липківщину; 10) про матеріальне забезпечення духовенства; 11) про духовну освіту і Вищу богословську школу; 12) про українізацію церкви і про становище православ'я серед українців поза СРСР; 13) про соборноправність; 14) про боротьбу з невір'ям; 15) про ідейний захист православ'я; 16) про сектантство; 17) про місії; 18) загальна картина церковного життя в Росії і за кордоном; 19) про зносини з православним Сходом; 20) напрацювання постанов для Вселенського Собору; 21) фінансовий звіт Св. Синоду; 22) обрання пленуму Св. Синоду [360].

Уже перші доповіді показали глибину розриву між декларативними заявами Собору 1925 р. і реальним становищем речей. Так, у своїй доповіді про діяльність Священного Синоду за міжсоборний період 1925-1928 рр. єпископ Серафим висвітлив питання зміцнення автокефалії, встановлення відносин із Вселенським патріархатом та іншими автокефальними церквами, українізації, реорганізації єпархій у зв'язку з новим адміністративним поділом України на округи, питання підготовки до Вселенського собору, пошуку шляхів до примирення з інакомислячими тощо. Але під час обговорення доповіді єпископа виступили із зауваженнями протоієреї В. Коваленко (про тенденції зневажання автокефального статусу Української церкви з боку Російського Синоду) і Рудський з Білоцерківської єпархії, який дорікав Синоду за відмову від обновленства, що він порушує постанови Собору 1925 р. про приєднання липківців. У результаті митрополит Пимен перервав промову делегата Рудського, заперечив його погляди і припинив обговорення доповіді єпископа Серафима. У постанові про роботу Священного Синоду за міжсоборний період зауваження протоієреїв В. Коваленка і Рудського не були враховані. Собор визнав роботу Синоду правильною згідно з постановами Другого Всеукраїнського Собору, спрямовану на благо церкви відповідно до вимог часу [361]. Отже, ми бачимо яскравий приклад авторитаризму з боку митрополита Пимена (Пегова), що вже свідчило про деяку декларативність ідейних принципів українського обновленства.

Проте критичні зауваження на адресу вищої церковної влади лунали і на засіданнях Собору в подальшому. Під час обговорення доповіді О. Покровського «Про соборноправність» делегати говорили про порушення принципу соборноправності, що єпископат не обирається, а призначається, вибори священників не врегульовані, соборноправність на місцях відсутня. Деякі доповідачі звинувачували Синод в узурпації влади. Мирянин В. Скоркін зауважив, що справа соборноправності розвалюється через відсутність коштів, що матеріальну базу треба формувати знизу. Виступаючих підтримав і сам доповідач, який закинув,

що це питання потребує широкої дискусії, але єпископату не хочеться багато говорити з цього питання. Однак, незважаючи на дискусії, як вдало зазначає у своїй роботі С. Жилюк, проект «Про соборноправність» лише з незначними змінами був доопрацьований у відповідній комісії.

Гострої критики зазнав також запропонований митрополитом Ювеналієм новий парафіяльний статут, положення якого не розв'язували проблеми взаємовідносин священика з парафіяльними радами, його роль у громаді залишалася невиразною. Протоієрей М. Гловацький дорікнув митрополиту Пімену, що такий важливий документ не був попередньо обговорений на місцях. Зрештою, проект парафіяльного статуту передали в комісію для доопрацювання [362].

У доповіді «Про українізацію» протопресвітер П. Фомін щиро зізнався, що це питання «зависло в повітрі і втратило своє реальне значення». Він назвав причини невдачі церковної українізації й підкреслив важливість цього питання в житті церкви: «Сьогоднішнє становище нашої церковної українізації – це наша теперішня церковна трагедія. Нам всім, що зібралися тут, членам Православної української церкви, треба пам'ятати, що українізація нашої церкви – це основа нашого церковного буття, основа нашої автокефалії (самостійності, самобутності), історичне і канонічне виправдання нашого автокефального церковного устрою» [363]. Невдоволення темпами українізації висловили й інші делегати Собору. Декларативними залишилися й подальші рішення Собору про примирення з тихонівцями та взаємовідносини із липківцями, подальшу українізацію тощо.

Аналізуючи перебіг Собору 1928 р., С. Жилюк відзначив, що, «незважаючи на те, що за міжсоборний період Синодальна церква досягла певних результатів в організаційному плані, ухвали Третього Помісного собору засвідчили провал її діяльності в утвердженні ідейних засад, визначених Собором 1925 р., соборноправність порушувалася, автокефалія була невиразною, українізація не впроваджувалася, питання відносин з тихонівщиною й УАПЦ залишалися нерозв'язаними» [364].

Протягом другої половини 1928 р., починаючи з червня, в українських єпархіях відбулися з'їзди духовенства та мирян, на яких було розглянуто рішення III Всеукраїнського Собору. Уже 5 червня 1928 р. у м. Лохвиця пройшли збори духовенства Роменської округи, на якому із тригодинною доповіддю виступив протоієрей А. Войтенко. Найбільший інтерес у слухачів викликали питання примирення із тихонівцями, події, що відбувалися у патріаршій церкві у зв'язку з «Деклараціями» митрополитів Сергія (Страгородського) та Михаїла (Єрмакова), міжконфесійні взаємини [365]. На своїх єпархіальних зборах 20-21 червня 1928 р. роменське духовенство повністю підтримало той курс, який проводив

Св. Синод та УПАСЦ на чолі з м. Пименом [366]. Абсолютну підтримку синодального напрямку проголосив єпархіальний з'їзд Ізюмської округи 4-5 вересня того ж року [367].

Благочинний протоієрей третього округу церков Запорізької єпархії П. Раєвський 25 травня 1928 р. повідомляв єпархіальне управління про великий успіх доповідей, прочитаних делегатом Собору мирянином Ф. Желтуховим у різних селах (Кам'янка, Водяне, Дніпровка): «скрізь було народу багато», «народ слухав з великою увагою», «отримували задовільні відповіді й усі лишилися дуже вдоволені» [368].

З меншим ентузіазмом подібне зібрання відбулося 6 червня 1928 р. в Запоріжжі, де з детальною доповіддю виступив запорізький архієпископ Сергій (Іванцов). Але у священства промова владики не викликала значного розголосу, яке зацікавилася лише питаннями матеріального становища духовенства [369].

Подібну байдужість до рішень Собору та активізації церковного життя виявили віруючі на з'їзді духовенства та мирян Могилів-Подільського району 16 жовтня 1928 р. Представник адміністративного відділу Д. Черненький зазначив у своєму звіті, що «присутнє селянство протягом з'їзду не виступало зі своїми думками і взагалі до питань, які розбиралися на з'їзді, поставилося байдуже. При виборах селян в благочинницькі ради такі відмовлялися від призначень і особи, які були обрані в ради та на єпархіальний з'їзд, були призначенням незадоволені. Загальний настрій селян щодо цієї справи був байдужий. Настрій священнослужителів пригноблений і понад усе у своїх доповідях вони балакали про тяжке матеріальне становище» [370].

Серед питань, які викликали зацікавлення духовенства на єпархіальних з'їздах, було завдання українізації. Так, на Бердичівському з'їзді 10-11 жовтня 1928 р., заслухавши постанови III Помісного Собору, було вирішено запропонувати: 1) самим пастирям українізуватись, докладно вивчати граматику, правопис та користуватися українською мовою; 2) під час відправи Божих служб виголошувати промови, по можливості, українською мовою; 3) по можливості на всіх терені Бердичівщини читати Євангеліє українською мовою; 4) роз'яснювати при кожному випадку своїм парафіянам про необхідність українізації богослужіння; 5) єпархіальному управлінню та благочинним в діловодстві використовувати українську мову; 6) там, де можливо, де ґрунт підготовлений, поступово, але непевне, переходити до відправи божих служб українською мовою; 7) виявити побажання Священному Синодові, аби в єпископів висвячували кандидатів, що володіють українською мовою [371].

Про поступовість і помірність українізації зазначали і на Зінов'євському з'їзді духовенства та мирян 23 січня 1929 р.: «Українізація у нас

**Розкол Російської православної церкви в Україні (1922-39 рр.):
між державним політичним управлінням та реформацією**

проводиться, але поступово, без насильства. До того ж відсутність коштів не дозволяє друкувати священні книги українською мовою. Крім того, наш український народ зненавидів українську мову, тому ми не поспішаємо з українізацією... Ми зараз готуємо народ до української мови» [372], – зазначав митрополит Олександр (Чекановський). Це ще раз підтверджує декларативність соборних ухвал.

Але загалом синодальне духовенство відзначало, що проведений Собор мав велике значення у церковному житті України, він «розбудив сонне церковне життя, але найголовніше – голосно засвідчив про дотримання Всеукраїнською синодальною церквою суворого православ'я, що виявилось у дотриманні усіх догматів та церковних канонів, що яскраво підтверджено Вселенською церквою та іншими східними патріархами, які з любов'ю підтримують канонічний зв'язок з синодальною Всеукраїнською православною церквою в особі її вищого органу – Священного Синоду» [373].

Отож після Собору 1928 р., коли, здавалося, пік обновленства вже пройшов, активність мирян утримувалася на досить високому рівні. Вона свідчила про бажаність, необхідність та проблемність реформ православної церкви, але готовність широкого загалу брати посильну участь у їх реалізації була досить сумнівною. У той же час перелом у церковно-державних відносинах звів нанівець усі досягнення соборноправного устрою української синодальної церкви. Радянська влада перейшла у фазу войовничих відносин із усіма конфесіями країни. 22 лютого 1929 р. на засіданні ЦК КП(б)У було прийнято рішення про виселення Духовної академії з Києво-Печерської лаври, що фактично припинило її існування [374]. У травні 1929 р. вийшов указ Св. Синоду № 607 про ліквідацію журналу «Український Православний Благовісник» [375]. На місцях стало обмежуватися проведення єпархіальних з'їздів і з часом уся повнота влади зосередилася в руках Св. Синоду. Отже, втілити в життя постанови Всеукраїнських Соборів УПАСЦ так і не вдалося, а її життя перетворилося на боротьбу за самовиживання.